Latinski jezik kao temelj kulturnog kontinuiteta i identiteta hrvatske elite u 19. stoljeću

Luka Gaćeša, mag. croat.

Latinski jezik zauzimao je kroz stoljeća istaknuto mjesto u kulturnoj, pravnoj, obrazovnoj i političkoj povijesti hrvatskih zemalja. Premda se često percipira isključivo kao jezik srednjega vijeka ili ranonovovjekovne učenosti, latinski je i u 19. stoljeću, vremenu nacionalnih preporoda i dubokih društvenih preobrazbi, još uvijek bio živ, djelatan i višestruko prisutan. U hrvatskom kontekstu njegova uloga daleko je nadilazila puku jezičnu funkciju, bio je dio pravnoga poretka, školskoga sustava i kulturne samosvijesti viših slojeva društva. Kao jezik Hrvatskoga sabora, javne uprave, školstva i znanstvene produkcije, latinski je utjelovljavao institucionalnu stabilnost, povijesnu kontinuitetnost i simbolički autoritet političke i kulturne elite. U razdoblju burnih društvenih i političkih promjena prve polovice 19. stoljeća, obilježenom naporima za jezičnu standardizaciju, buđenje nacionalne svijesti i ukidanje staleških privilegija, latinski jezik zatekao se u paradoksalnoj ulozi. S jedne strane, i dalje je bio alat obrazovanja, uprave i znanosti, s duboko ukorijenjenim autoritetom i legitimacijom u tradiciji. S druge strane, njegovo daljnje zadržavanje u javnom životu sve je više bilo u raskoraku s nastajućim političkim i kulturnim procesima, koji su zahtijevali jezičnu dostupnost i društvenu inkluzivnost. U ovome radu nastoji se sagledati latinski jezik kao važan društveni fenomen i nositelj simboličkoga značenja unutar hrvatskoga prostora prve polovice 19. stoljeća. Analizom njegove prisutnosti u javnim i privatnim sferama, te osobito njegove povezanosti s identitetom plemstva i društvene elite, otvara se pitanje kako je jezik, koji je stoljećima simbolizirao obrazovanost, autoritet i kontinuitet, postao jednim od elemenata koji je u ključnome trenutku morao biti uklonjen iz središta javnoga života kako bi se otvorio prostor za modernu, nacionalno utemeljenu državu.

Latinski jezik

Latinski jezik posjeduje bogat intelektualni i emocionalni naboj. Obilje tema i izražajnih sredstava kojima raspolaže čini ga jezikom iznimne dubine i snage izraza, a ta je bogatost u savršenoj ravnoteži sa značenjskom vrijednošću. Upravo zahvaljujući toj skladnosti, latinski je snažno utjecao na razvoj drugih jezika i kultura. Među svjetskim jezicima, nijedan nije ostavio dublji i trajniji trag od latinskoga, čak ni grčki, čiji je utjecaj, osobito nakon antike u zapadnoeuropskom kontekstu, bio znatno slabiji i kraćeg vijeka. Na pitanje je li opravdano govoriti o povezanosti latinskoga i hrvatskoga jezika, moguće je dati dva različita odgovora. Prvi je potvrdan i s tim se u potpunosti možemo složiti jer je utjecaj latinskoga na hrvatski jezik iznimno star, bogat i značajan. Među slavenskim jezicima upravo je hrvatski najviše i najsnažnije primio utjecaje latinskoga. Drugi odgovor može biti niječan ili barem vrlo oprezan, osobito ako se u obzir uzmu i utjecaji njemačkoga i talijanskoga jezika, s kojima je hrvatski također tijekom povijesti bio u intenzivnoj i plodnoj jezičnoj razmjeni. Međutim, latinski jezik u hrvatskome nema jednak položaj kao njemački, talijanski, češki ili neki drugi jezik. Njegov utjecaj nije samo drugačiji i poseban, već je znatno veći i sadržajno dalekosežniji. Među slavenskim jezicima, hrvatski je najviše prožet latinskim jezičnim nasljeđem, što ujedno odražava i duboku ukorijenjenost cjelokupne hrvatske kulture u europski civilizacijski krug. Povezanost hrvatskoga jezika s latinskim, zašto je važno?

Razlozi za povezanost hrvatskog jezika s latinskim mogu se podijeliti na unutarnje i vanjske. Unutarnji se odnose na samu narav, strukturu i vrijednost latinskog jezika, dok su vanjski rezultat povijesnih okolnosti i društvenih prilika u kojima je latinski na hrvatskom prostoru živio i ostavio dubok trag. Latinski je kao razvijen jezik opstao više od 2400 godina. Osobito od kraja stare i početka nove ere širio se izvan granica Apeninskog poluotoka, zahvativši velik dio Europe, sjevernu Afriku i Malu Aziju, te postao europski, a time i globalni jezik. Već u doba Cicerona, Cezara, Vergilija i Horacija od sredine do kraja 1. stoljeća prije Krista, latinski se profilirao kao leksički dotjeran i normiran jezik, s uravnoteženom sintaksom i klasično oblikovanim, stilistički profinjenim književnim izrazom. Te su osobine tijekom kasne antike i srednjeg vijeka, a osobito s dolaskom ranog humanizma, ponovno zablistale i širile se kako kroz latinske tekstove, tako i posredno

kroz djela na narodnim jezicima. Latinski je svojim utjecajem duboko oblikovao sve moderne jezike, uključujući hrvatski održavanjem svijesti o vrijednosti jasno normiranog, standardiziranog jezika u odnosu na dijalekte i svakodnevni pučki govor. Latinski jezik i latinizam predstavljaju sveeuropski fenomen koji traje stoljećima i koji se razvijao neprekidno, nadilazeći političke, nacionalne i vjerske podjele. Današnja europska civilizacija, osobito u zapadnoj i srednjoj Europi u svojoj biti nosi latinsko nasljeđe. Bogata izražajnost latinskoga snažno je utjecala i na hrvatski jezik i stil izražavanja, ali i na cjelokupni kulturni ambijent u kojem se hrvatska kultura oblikovala.

Latinski jezik u obrazovnom sustavu

Prema Ratio Studiorum, odnosno „Obrazovnom sustavu" koji je carica Marija Terezija donijela 1777. godine, a koji je dopunjen 1806., gradske i trgovišne pučke škole, a po potrebi i one u selima, bile su obvezne uvoditi nastavu osnova latinskoga jezika za učenike koji su planirali nastaviti školovanje u gramatičkim školama, odnosno gimnazijama. To se prvenstveno odnosilo na djecu iz građanskih obitelji, koja su pohađala gradske škole pod vodstvom jednog učitelja. Djeca imućnijih obitelji, poput Franje Vojkffyja ili grofa Karla Sermagea, također zagovornika latinskoga jezika u Saboru, imala su kućne učitelje, uglavnom svećenike, pa su s učenjem latinskog jezika počinjala znatno ranije. Tako je, primjerice, austrijski car Franjo Josip započeo s učenjem latinskoga već u četvrtoj godini života. Bez obzira na okolnosti, svaki dječak koji je želio steći društveni ugled ili barem kvalitetno obrazovanje morao je pri upisu u gimnaziju imati barem osnovno znanje latinskoga jezika. Tijekom prve polovice 19. stoljeća latinski je ostao glavni jezik poučavanja u gimnazijama na području civilne Hrvatske, uključujući i zagrebačku Akademiju. To je važno imati na umu pri svakom pokušaju razumijevanja stvarnog položaja i značaja latinskoga jezika u svakodnevnom životu tog vremena te u samopercepciji ljudi toga doba. Latinski nije bio samo školski predmet, već aktivan i živ jezik njihova obrazovanja i kulturne formacije. Maturanti zagrebačke Arhigimnazije bez poteškoća su sastavljali vlastite latinske stihove u klasičnim pjesničkim formama. Među njima je bio i Pavao Štoos, koji je 1828. godine pokazivao tu vještinu, a kasnije postao istaknuti pjesnik Hrvatskog narodnog preporoda.

Studenti Akademije su javno raspravljali na latinskom jeziku jer su bili izuzetno vješti u njegovoj govornoj upotrebi. Poznata je činjenica iz tog razdoblja da su hrvatski studenti, dolaskom na studij u Beč, često bolje vladali latinskim od svojih bečkih profesora. Upravo zbog toga možemo razumjeti zašto je Franjo Vojkffy latinski svrstavao uz hrvatski, svoj materinski jezik, među jezike koje je doživljavao kao vlastite. Drugo je pitanje kakav je utjecaj imala ta činjenica da se obrazovanje u velikoj mjeri odvijalo na latinskom jeziku, na razvoj hrvatskoga jezika. Posebna tema je i pogled suvremenika, poput Antuna Mažuranića, koji je već početkom 1850-ih isticao da je latinska nastava kod učenika, često nesvjesno ili podsvjesno, poticala dojam da je hrvatski jezik niži, gotovo barbarski u odnosu na uzvišeni latinski. Neosporna je, ipak, činjenica da je upravo ta latinska škola tijekom prvih trideset godina 19. stoljeća oblikovala generaciju strastvenih hrvatskih domoljuba, koji su pokrenuli narodni preporod od presudne važnosti za hrvatski jezik i identitet hrvatskoga naroda.

Latinski jezik u književnom, znanstvenom i političkom kontekstu

Često se smatra da je književna latinština doživjela konačan pad tijekom razdoblja narodnog preporoda, bibliografije tiskanih djela, a još više katalozi rukopisa, pokazuju drukčiju sliku. Latinski tekstovi nisu samo preživjeli, nego su često i otvarali prostor preporodnim idejama, primjer za to je *Genius patriae* Ivana Derkosa. Štoviše, neki od ključnih predstavnika ilirskog pokreta, poput Pavla Štoosa, ostavili su za sobom znatno opsežniji opus na latinskom nego na hrvatskom jeziku. Čak je i sam Ljudevit Gaj napisao knjižicu *Brevis descriptio loci Krapinae* na latinskom jeziku. Premda su ti latinski tekstovi uglavnom kraćeg opsega, važna je činjenica da je, prema podacima iz „Hrvatske opće enciklopedije", u prvoj polovici 19. stoljeća objavljeno više samostalnih zbirki latinskoga pjesništva nego što ih je bilo tiskano u čitavom razdoblju od pojave tiskarstva do 1800. godine. U ovom razdoblju tiskana su i značajna te utjecajna pravna i povijesna djela na latinskom jeziku. Kada je riječ o pravnoj literaturi, snažnu argumentaciju za obranu

municipalnih prava i posebnog državnopravnog položaja Trojednice, Hrvatski sabor dobio je 1830. godine u djelu *De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, koje je napisao kraljevski protonotar Josip Kušević. O političko-pravnom značaju tog djela ne treba posebno govoriti, jer je on dobro poznat. No, u kontekstu teme i prikaza trajne prisutnosti, razumljivosti i aktivne upotrebe latinskoga jezika među obrazovanim Hrvatima, zanimljivo je istaknuti da je ta često korištena knjiga prevedena na hrvatski jezik tek 1883. godine.

U području historiografije vrijedi spomenuti djelo *Otiorum Croatiae* koje je napisao zagrebački svećenik i bivši isusovac Josip Mikoczy. Knjiga je objavljena 1806. godine u Budimu, šest godina nakon autorove smrti, a obrađuje hrvatsku povijest do 1102. godine. Bila je namijenjena hrvatskoj mladeži. Povjesničar Ferdo Šišić u svojem prikazu hrvatske historiografije nazvao je ovo djelo najvažnijim radom starije posavsko-hrvatske historiografije, smatrajući Mikoczyja, uz Luciusa, prvim pravim znanstvenikom na području hrvatske povijesne znanosti. Samo djelo sastoji se od nekoliko stotina stranica, premda manjeg formata, što ga je činilo pristupačnim i lako čitljivim tadašnjoj mladeži. Kvaternik se u više navrata poziva na Mikoczijevo djelo, što jasno pokazuje da ga je temeljito proučio, da mu je čitanje latinskog bilo potpuno prirodno, te da je svoj primjerak knjige ponio sa sobom u inozemstvo. Iako je riječ o godini 1859., dakle drugoj polovici 19. stoljeća, na hrvatskoj političkoj sceni tada još djeluje generacija poput Kvaternika, koja je školovanje završila prije 1847./48., u sustavu gdje se nastava odvijala na latinskom jeziku.

Latinski u svakodnevnoj javnoj i privatnoj upotrebi

Latinski je jezik tijekom prve polovice 19. stoljeća imao ključnu ulogu u javnoj upravi, a ta se njegova funkcija temeljila i na povijesnim i na tada aktualnim okolnostima. Povijesno gledano, latinski je u svijesti tadašnjih ljudi bio tradicionalni jezik službene komunikacije s ugarskim vlastima, što je Hrvatima osiguravalo ravnopravan status s Mađarima. U suvremenom kontekstu, latinski je postao svojevrsna brana protiv pritisaka iz Ugarske da se uvede mađarski jezik kao službeni, čime bi Hrvatska bila svedena na običnu mađarsku županiju. Ispravan odgovor na tu situaciju nije bilo prihvaćanje nametnutog jezika, nego sustavan rad na razvoju i standardizaciji hrvatskog jezika, jačanje nacionalne svijesti i čekanje prikladnog političkog trenutka za prijelaz s latinskoga na vlastiti, narodni jezik. Ipak, kada govorimo o dubokoj ukorijenjenosti latinskoga jezika u društvu, važno je osvrnuti se na još jedan njegov značajan aspekt povezan s javnom upravom. Naime, obrazovni sustav kakav je tada postojao, kojim su većinom prolazili pripadnici nižeg plemstva i građanskog sloja prvenstveno je oblikovao kadar za činovničke dužnosti. Latinski jezik nije bio prisutan samo u javnim sferama poput uprave, školstva, književnosti i znanosti, već je u prvoj polovici 19. stoljeća imao svoje mjesto i u privatnom životu, osobito među pripadnicima viših društvenih slojeva. Sačuvana je prepiska na latinskom jeziku ne samo među crkvenim osobama, već i među različitim uglednim, ali i manje poznatim pojedincima. Tako je, primjerice, Franjo Vojkffy komunicirao na njemačkom, francuskom i latinskom jeziku.

Važno je pritom napomenuti da su se molbe koje su upućivali kmetovi rješavale na hrvatskom jeziku, dok je u crkvenim krugovima privatna korespondencija na latinskom bila uobičajena praksa. Tako, primjerice, kada dvorski župan Franjo Zengeval u ožujku 1848. izvještava biskupa Haulika u Požunu o zbivanjima u Zagrebu, čini to na latinskom jeziku, uz pisma prilažući hrvatske letke i druge aktualne materijale. Ta prepiska, sačuvana do danas, uključuje brojna opširna latinska pisma, kako od crkvenih, tako i od istaknutih svjetovnih osoba upućena Hauliku. Što se tiče svjetovnjaka, postoje različiti primjeri korištenja latinskoga. Ne možemo reći da su obični ljudi rabili latinski za svakodnevnu pisanu komunikaciju, to bi bilo pretjerano, ali kada, recimo, plemić i zemaljski arhivar Valentin Kirinić piše pismo grofu Janku Draškoviću na latinskom jeziku, to se smatralo sasvim uobičajenim. U toj korespondenciji sačuvano je devet pisama, iako je jasno da neka nedostaju. Opisana situacija podsjeća na ozračje iz romana Ksavera Šandora Gjalskog, spoj hrvatskog srca i latinske duše.

Uloga latinskoga jezika u konstrukciji staleškog i kulturnog identiteta

Latinski jezik bio je neodvojiv element identiteta hrvatskoga plemstva, čineći temeljni dio njihova samorazumijevanja i percepcije vlastitog društvenog i kulturnog položaja. Višestoljetna upotreba latinskoga jezika uzdigla ga je do razine dijela hrvatskoga municipalnog prava, čime je postao neraskidivo povezan s temeljnim obilježjima hrvatske državne samobitnosti unutar Ugarske krune. U tom kontekstu, hrvatsko je plemstvo kao nositelj političke volje i zaštitnik hrvatske državnosti bilo sudbinski vezano uz latinski jezik. Štoviše, budući da je latinski jezik bio kroz stoljeća priznat kao sastavni element pravnog poretka, on je istodobno činio temelj staleške definicije samog plemstva. Stoga povlačenje latinskoga jezika iz javne upotrebe, s nestankom feudalnih društvenih odnosa, nije bilo samo povijesno podudaranje, već izraz duboke, strukturalne povezanosti između jezika, prava i staleške hijerarhije. Nestanak latinskog jezika i raspad feudalnih odnosa ne može se objasniti isključivo njihovom vremenskom podudarnosti niti slučajnošću povijesnih okolnosti, riječ je o duboko ukorijenjenoj i sadržajno povezanoj vezi između ta dva fenomena. Ključni element u razumijevanju latinskog jezika kao sastavnice identiteta viših društvenih slojeva ogleda se u njegovoj višestoljetnoj ulozi simbola istinske obrazovanosti i duhovne profinjenosti, vrijednosti koje su u društvenom kontekstu teško oponašljive ili lažljive. Budući da je plemstvo kulturu smatralo temeljnim obilježjem svoga staleškog statusa i samorazumijevanja, poznavanje i upotreba latinskoga jezika predstavljali su potvrdu pripadnosti kulturnoj eliti i očitovanje društvene nadmoći.

Saznanje i afirmacija hrvatske kulturne baštine izvan okvira latinske tradicije, koju su potaknuli preporoditelji, uvelike su proširili kulturne horizonte kako plemstva, tako i građanske inteligencije. Posebno se to odnosi na valorizaciju dotad zanemarenih nelatinskih aspekata nacionalne kulture, primjer čega je i dubrovačka književnost, koja je do tada bila gotovo nepoznata u sjevernim krajevima Hrvatske. Izrazit primjer ovoga kulturnog pomaka jest sudbina Gundulićeva *Osmana*, dok je Antun Mihanović još 1818. bezuspješno tražio pokrovitelje za njegovo izdanje nakon što je rukopis pronašao u Veneciji, već 1844. upravo je *Osman* postao prvo djelo objavljeno u izdanju Matice hrvatske, simboličan čin koji potvrđuje zaokret prema afirmaciji domaće, nelatinske književne baštine. Dosadašnja analiza prikazala je rasprostranjenost i duboku ukorijenjenost latinskoga jezika u hrvatskom društvu tijekom prve polovice 19. stoljeća. No valja naglasiti da se ta prisutnost odnosi ponajprije na više društvene slojeve, na intelektualnu i društvenu elitu, to jest na one koji su, zahvaljujući svom staleškom položaju i materijalnim mogućnostima imali pristup obrazovanju, kulturnom životu, javnim službama i društvenim počastima. Iako je latinski jezik bio prepoznatljiv i dominantan u javnom i kulturnom životu, za većinu nepismenog stanovništva seljačkog podrijetla ostajao je potpuno nedostupan, nerazumljiv, pa čak i donekle zastrašujući. U tom kontekstu, nije iznenađujuće što je latinski, vjerojatno već i prije, a osobito nakon 1848. godine počeo djelovati kao prepreka društvenoj homogenizaciji. Upravo je to bio jedan od ključnih razloga zašto je morao biti uklonjen iz javne uporabe, zajedno s ukidanjem staleških privilegija i feudalnih odnosa poput kmetstva.

Zaključak

Uloga latinskoga jezika u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća otkriva kompleksnu mrežu kulturnih, političkih i socijalnih odnosa u kojima je latinski funkcionirao ne samo kao komunikacijski alat, već i kao ključni simbol identiteta, autoriteta i društvene pripadnosti. Njegova višestoljetna prisutnost u obrazovnom sustavu, javnoj upravi, pravnoj, povijesnoj i književnoj produkciji, kao i u privatnoj prepisci, učinila je latinski jezik neodvojivim od kulturnog i institucionalnog tkiva hrvatskoga plemstva i građanske elite. Latinski je bio više od jezika, bio je nositelj staleških vrijednosti, jamac kontinuiteta s prošlošću, ali i alat kojim su se oblikovali pojmovi obrazovanosti, uglađenosti i društvene moći. Upravo ta simbolička snaga latinskoga jezika činila ga je dijelom kolektivnog identiteta viših slojeva. Plemstvo, koje se tradicionalno legitimiralo putem kulturne i pravne povijesti, u latinskom je jeziku prepoznavalo ne samo sredstvo izražavanja već i potvrdu vlastitog legitimiteta kao političkog naroda unutar Habsburške Monarhije. S druge strane, njegovo intenzivno prisustvo u školstvu i administraciji oblikovalo je intelektualnu kulturu, te stvorilo generacije obrazovanih pojedinaca čije je mišljenje i djelovanje bilo formirano upravo unutar latinskog diskurzivnog prostora. To je ujedno

razlog zašto su i mnogi preporoditelji, unatoč zalaganju za narodni jezik, ostavili za sobom značajan latinski opus. Međutim, ta kulturna vertikala, usmjerena prema klasičnim idealima i povijesnom kontinuitetu imala je i svoju isključujuću dimenziju. Latinski jezik, iako široko upotrebljavan u višim slojevima, ostajao je posve nepristupačan velikom dijelu stanovništva, osobito seljaštvu i nižim građanskim slojevima. Bio je nerazumljiv, nedohvatljiv i time zapravo isključen iz svakodnevnog života većine hrvatskoga naroda. U tom je smislu, latinski jezik funkcionirao i kao sredstvo socijalne i kulturne stratifikacije, ističući jaz između elite i puka, i time potencijalno sprječavao homogenizaciju nacionalnog identiteta. U trenutku buđenja nacionalne svijesti i pojave ilirskoga pokreta, latinski jezik se sve više percipira kao zastarjeli simbol jednog zatvorenog, feudalnog poretka. Nova kulturna paradigma zahtijevala je jezik koji je razumljiv i koji može ujediniti sve slojeve društva. Hrvatski jezik, do tada često smatran manje vrijednim ili barbarskim, počinje preuzimati ulogu državnog, obrazovnog i književnog jezika, čime se ne samo otvara prostor za širu kulturnu participaciju, već se i simbolički raskida s dotadašnjim modelom društvene isključivosti. U konačnici, povlačenje latinskoga jezika iz službene i javne uporabe koje se simbolično poklapa s ukidanjem kmetstva i ukidanjem staleških privilegija, označava i kraj jednog povijesnog razdoblja. Iako se ne može poreći njegova civilizacijska vrijednost i duboki utjecaj na hrvatsku kulturu, znanost i državnost, latinski jezik bio je neraskidivo povezan s društvenom elitom i strukturama moći koje su se u 19. stoljeću sve više dovodile u pitanje. Zamjena latinskoga narodnim jezikom stoga nije bila samo tehnički ili politički potez, već izraz dubinske društvene i kulturne transformacije. Riječ je o procesu koji je označio prijelaz iz feudalnog u moderno društvo, iz zatvorene kulturalne elite u inkluzivniji nacionalni identitet. Tako se kraj latinskoga jezika u javnom životu ne može promatrati isključivo kao jezična reforma, nego kao dio šireg narativa o modernizaciji, demokratizaciji i izgradnji hrvatske nacionalne svijesti.

Literatura

- Dobronić, Lelja. (2004.) *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sikirić Assouline, Zvjezdana. (2006.) *U obranu hrvatskih municipalnih prava i latinskoga jezika: govori na Hrvatskom saboru 1832. godine*. Zagreb: Srednja Europa.
- Sikirić Assouline, Zvjezdana. (2009.) „Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 41 No. 1: str. 257-265.
- Smičiklas, Tade i Marković, Franjo. (1892.) *Matica hrvatska od godine 1842. do 1892.: spomen knjiga: sa dvanaest slika i jednim snimkom rukopisa*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vratović, Vladimir. (2002.) „Mislim latinski, pišem hrvatski!?“, Vijenac: književni list za umjetnost, kulturu i znanost, sv. 206., (URL: https://www.matica.hr/vijenac/206/mislim-latinski-pisem-hrvatski-15119/ Datum zadnjeg pristupanja: 13. 9. 2025.).

Prijedlog za citiranje (APA stil):

Gaćeša, L. (2025). Latinski jezik kao temelj kulturnog kontinuiteta i identiteta hrvatske elite u 19. stoljeću. *Poučavanje povijesti*, IV(2), 108-112.